

Для цитування: Кулалаєва Н. В. Формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників у загальнонауковому вимірі. *Новий колегіум*. 2019. № 3(97). С. 65–71.

УДК 377.3:614

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ
РОБІТНИКІВ У ЗАГАЛЬНОНАУКОВОМУ ВИМІРІ**

Наталя Кулалаєва,
завідувач лабораторії
технологій професійного навчання
Інституту професійно-технічної освіти
Національної академії педагогічних наук України,
кандидат хімічних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-8613-1495

Формування культури безпеки професійної діяльності (КБПД) майбутніх кваліфікованих робітників безпосередньо пов'язано з питанням загальної безпеки як пріоритетного напрямку діяльності людини з перетворення навколишнього середовища для безпечного існування як сучасних, так і майбутніх поколінь. У більшості науково-педагогічних досліджень питання КБПД розглядається, в основному, в межах культури особистості. Але, варто підкреслити, що безпека є одним з показників розвитку та стабільного функціонування соціальних, економічних, технічних, екологічних та інших систем. І тому, на сучасному рівні розвитку виробничих і соціальних технологій недостатньо лише чіткого дотримання та виконання правил техніки безпеки, потрібні безпечна реалізація будь-якого виду діяльності, розуміння цілей і наслідків власних дій для суспільства та навколишнього середовища [1]. У зв'язку з цим, розуміння та дотримання безпеки кожною особистістю та соціумом у цілому, до чого й прагне культура безпеки, набуло істотного значення.

Одним з пріоритетних завдань освіти в галузі безпеки є формування в майбутніх фахівців мислення, заснованого на глибокому усвідомленні головних принципів безпечного перетворення середовища перебування та прагненні до опанування КБПД. Постійні зміни вимог на ринку праці, конкуренція між підприємствами, оновлення виробничих технологій, ускладнення технологічних процесів, впровадження розробок генної інженерії та біотехнологій на суб'єктах господарювання призводять до того, що їхній персонал не в змозі негайно вибудувати досконалі системи виробничої безпеки. Наведене, на нашу думку, пов'язане з певними чинниками. Так, працівникам не

вистачає професійної компетентності, кваліфікаційної мобільності, а також все ще «діють» установки і правила поведінки тоталітарного минулого, за якими безпекою та життям робітників нехтували заради «великої мети». Отже, не викликає сумніву актуальність та доцільність формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх фахівців під час їхньої підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Відомі дослідження змісту «культури безпеки життєдіяльності» (Ю. Воробйов, М. Зоріна, Р. Дурнев, О. Михайлов, І. Немкова, В. Пучков, Р. Цаликов та ін.), філософських аспектів безпеки життєдіяльності (А. Александрова, Т. Согомоян), необхідності формування «культури безпеки» (В. Бегун, С. Данченко, В. Кузнецов, О. Михайлов, О. Русак та ін.), «культури особистої безпеки» (Н. Лизь, В. Мошкін та ін.). Формування культури безпеки молоді під час навчання в закладах освіти досліджували такі педагоги як: С. Абрамова, В. Акімов, Ю. Воробйов, Л. Горина, Р. Дурнев, М. Зоріна, В. Мошкін, І. Немкова, В. Сапронов, та інші; безпосередньо, в системі професійної освіти: В. Бегун, В. Березуцький, М. Власова, О. Дронов, О. Запорожець, М. Зоріна, В. Михайлюк, Л. Сорокіна, М. Усачев, О. Шароватова та інші. Однак, зазначимо, що різноманітні тлумачення науковцями суті цих дефініцій призводять до зайвої концентрації їхньої уваги на обговоренні, а, в багатьох випадках, неспроможності педагогів цілеспрямовано впливати на майбутніх фахівців з метою формування в них КБПД під час освітнього процесу. Бачення авторки стосовно визначення категоріально-понятійного апарату дослідження було наведено раніше [2]. Варто також підкреслити, що фундаментальні засади формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх фахівців у вітчизняному науково-педагогічному просторі практично не розроблені.

Мета нашої роботи полягала в обґрунтуванні змісту формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників у загальнонауковому вимірі, тобто в контексті філософських, соціологічних, культурологічних, екологічних, економічних та психолого-педагогічних аспектів.

Результати аналізу філософської і соціологічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчують про великий інтерес як давніх так і сучасних науковців до питань безпеки особистості, суспільства та держави. Попри всього різноманіття поглядів, ідей та концепцій, вони мають єдиний підхід до визначення підґрунтя теорії загальної безпеки. На їхню думку, воно мало складатися з гуманістичних і моральних якостей особистості й суспільства, ототожнюватися з благополуччям, чеснотами й справедливістю,

оскільки основна тема досліджень у філософії і соціології – це проблеми людини, її життя, професійної діяльності та безпеки [3].

Із загальнофілософської точки зору важливо розглянути означену проблему як психолого-педагогічний феномен у площині діалектичних законів. Так, закон єдності і боротьби протилежностей сприяє виявленню внутрішніх суперечностей у змісті КБПД (між людською діяльністю, що спрямована на підвищення комфортності життя та наявністю в ній шкідливих і небезпечних чинників, між дотриманням техніки безпеки та систематичним її порушенням за певних причин; між не обмеженим використанням людиною природних, енергетичних ресурсів та необхідністю його обмеження; між подвійним трактуванням поняття «ризик», з одного боку як шансу та можливості, а, з іншого – як небезпеки та втрати тощо). Цей закон відбивається також у дієвості механізмів, що супроводжують процес формування КБПД (аналіз небезпек і загроз життю людини здійснюють задля їхнього запобігання; заходи зі здоров'язбереження з'явилися на підприємствах у зв'язку з виникненням у працівників професійних захворювань і травмувань; систематичні виробничі втрати змусили запровадити на підприємствах технології ощадливого виробництва тощо).

Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні характеризує системний перехід розвитку культури безпеки на підприємстві від першої стадії виняткового дотримання правил і приписів, через другу – застосування ризикорієнтованого підходу, третю – обов'язкового страхування (співпрацю зі страховими та фінансовими резервними фондами) до четвертої, найскладнішої – виховання у працівників КБПД [4, с. 348]. Крім того, цей закон ілюструє й те, що поява і поширення терміну «культура безпеки» в суспільстві, його системне запровадження у виробничій сфері відбулися внаслідок великої кількості аварій і техногенних катастроф, що сталися на підприємствах, накопичення низки виробничих небезпек тощо.

Закон заперечення заперечення сприяє розумінню того, що відсутність перевищення гранично допустимих значень потоків речовини, енергії і інформації створює безпечні умови для життя і професійної діяльності людини та виключає негативний техногенний вплив на навколишнє середовище. До того ж, недопущення техногенних небезпек досягається шляхом мінімізації їхніх джерел, збільшення відстані між джерелом небезпеки і об'єктом захисту (працівником), а також застосування запобіжних заходів і захисних засобів.

Зважаючи на широту філософських напрямів у дослідженні означеної проблеми, до її комплексного вивчення доцільно підходити з позицій: гносеології (розкриття причин виникнення проблем безпеки та походження їхніх джерел); аксіології (розкриття головних суспільних цінностей – здоров'я і

життя людей, збереження навколишнього середовища тощо); онтології (пізнання й осмислення сутті культури безпеки та її розвитку); філософської антропології (системне вивчення й обґрунтування відповідних механізмів формування та розвитку культури безпеки в людини); праксеології (формування у фахівців стратегій і моделей безпечної поведінки, зокрема професійної).

Необхідно зазначити, що в умовах сьогодення ускладнюються соціальні структури, зростає невизначеність і непередбачуваність майбутнього людства, неможливість прогнозування розвитку суспільства. Воно увійшло у зону так званих «мегаризиків», що спричинено стрімким розвитком науково-технічного процесу, інформатизацією, глобалізацією тощо. Тому деякі філософи та соціологи (У Бек, Е. Гідденс та Н. Лум та ін.) його ідентифікують як «суспільство ризику» [5]. Інформація як специфічний ресурс суттєво впливає на розвиток виробництва. Поступово формується глобальний інформаційний простір, віртуальна взаємодія, збільшуються можливості доступу до світових інформаційних ресурсів [6]. У цьому контексті, поява нових винаходів та інноваційних технологій вимагає обережного поводження з їх результатами та попереднього прогнозування можливих наслідків їхнього застосування.

Поширення інформаційно-комунікаційних технологій і активне накопичення інтелектуального потенціалу в суспільстві сприяли глибоким змінам у ньому та виникненню низки нових соціологічних теорій і концепцій, пов'язаних з проблемами безпеки людини, суспільства та планети в цілому. У цей період виникли: теорія урбанізації (Л. Вірт, Е. Берджесс та ін.), теорія конвергенції (Е. Брегель, Дж. Голбрейт та ін.), теорія індустріального (Р. Арон, Ф. Вебстер) і постіндустріального суспільства (Д. Белл, Е. Тоффлер, Г. Кан та ін.) тощо.

У культурологічному аспекті проблему формування КБПД фахівців доцільно розглядати в ціннісно-мотиваційному контексті, оскільки категорія «безпеки» належить до розділу аксіології, що вивчає ціннісні ставлення й орієнтації людини. Крім того, особливу увагу слід приділити саме безпечним способам організації і розвитку життя та професійної діяльності працівника, що уособлює захисна функція культури. Окрім захисної функції культури, часто аналізують також її смислову, регулятивну та технологічну функції. У контексті її смислової функції КБПД містить систему ідей і уявлень про необхідність її дотримання. З позиції регулятивної функції – КБПД унормовує цінності, норми та правила, що регламентують професійну поведінку фахівців та взаємодію між ними. Технологічна функція відповідає за інструментальне забезпечення та дотримання КБПД кожного фахівця на робочому місці (інструменти, пристрої, обладнання безпечної професійної діяльності).

Не викликає сумніву той факт, що чим більше в країні інвестуються заходи із дотримання безпеки виробництва, тим вищий рівень безпеки життя і здоров'я працівників на підприємствах. Знання можливих економічних наслідків (у грошовому вимірі) впливу небезпечних ситуацій сприяє правильному формуванню й своєчасному здійсненню економічних механізмів захисту об'єктів економіки, населення й територій від їх наслідків, що дає можливість значно знизити соціально-економічні збитки й ефективно використовувати обмежені фінансові та матеріально-технічні ресурси для підвищення рівня безпеки. У такому контексті сучасне суспільство ухвалило концепцію прийнятної (допустимого) ризику, відповідно до якої рівень допустимого ризику є категорією соціально-економічного характеру, що безпосередньо залежить від коштів, вкладених у систему безпеки. Крім того, згідно зі стратегією збалансованого розвитку суспільства та витратним механізмом суспільні інвестиції на забезпечення безпеки розподіляються між трьома сферами: техногенною, соціальною й природною. При цьому особливого значення набуває дотримання балансу між ними задля уникнення ризику небезпеки в кожній з них. Утім, постійне ускладнення цих систем призводить до того, що суспільство не в змозі вчасно забезпечити себе відповідними системами безпеки.

На особливу увагу заслуговує питання забезпечення вітчизняного ринку праці висококваліфікованими працівниками, оскільки висока плинність робітничих кадрів, зокрема суттєвий відтік кваліфікованих робітників (заробітчан, мігрантів) за кордон призвела до суттєвої нестачі персоналу підприємств [7, с. 54]. Більш того, загострюють цю проблему робота в небезпечних умовах праці та нещасні випадки, що трапляються подекуди на виробництвах і внаслідок яких працівники можуть отримати професійні захворювання, пошкодження, травми, а, й іноді – загинути. За таких умов, витрати на дотримання безпеки професійної діяльності розподіляються на: проведення комплексу відповідних превентивних заходів (профілактику травматизму та захворювань); компенсації за важку працю та роботу в шкідливих умовах; ліквідацію наслідків небезпечних подій, аварій та нещасних випадків; відшкодування постраждалим у разі травмувань і професійних захворювань; штрафи та інші відшкодування. При чому практично не йдеться про формування та розвиток КБПД робітників.

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що в Україні напрацьовано відповідну методичну базу з оцінювання економічних збитків унаслідок виникнення небезпечних ситуацій. Але, деякі автори вважають, що існує потреба в її перегляді в контексті вдосконалення методології оцінки вартості

людського життя, завдання шкоди здоров'ю людини, навколишньому середовищу та об'єктам соціального призначення [8].

Підкреслимо, що дотепер у нашій країні досить часто ціноутворення виготовленого продукту складається не лише з його собівартості, а і з економічних втрат, що покривають наявні недоліки в системі безпеки життя та діяльності працівників. Чинна система пільг і компенсацій не спонукає керівників поліпшувати умови праці, тому що ці витрати розкладаються на всіх споживачів і не впливають на економічні результати роботи підприємства [9].

Подальше поліпшення умов праці, на думку багатьох науковців, безпосередньо пов'язане з вирішенням завдань раціонального використання трудових ресурсів, підвищення фахової активності робітників, оскільки від цього багато в чому залежить зростання продуктивності, задоволеності працею та мотивації працівників.

У контексті екологічних аспектів проблема формування КБПД майбутніх фахівців набуває особливої значущості, оскільки стрімкий розвиток інноваційних технологій у промисловості, пов'язаний з реалізацією в світі концепції збалансованого розвитку суспільства, висуває й нові завдання в галузі безпеки. На думку сучасних екологів, людство вже переступило допустиму межу на шляху до глобальної катастрофи, однак, це не означає, що відсутні можливості покращити ситуацію [10, с. 576–579]. Отже, для виживання людства як біологічного виду, уникнення екологічного дефіциту і економічного спаду світовій спільноті необхідно терміново змінити тенденції, котрі негативно впливають на економічну діяльність, вжити конкретних заходів з метою її реструктуризації [11]. З цією метою науковцями запропоновано план створення Нової економіки, орієнтованої не на прибуток, який відбивається в грошовому еквіваленті, а на розумне використання наявних ресурсів і здорову екологію [12].

Ідеї необхідності запровадження стратегії сталого (збалансованого) розвитку суспільства не нові, адже ще на початку ХХ ст. В. Вернадський, висунув ноосферну (сфера розуму) концепцію, в основу якої було покладено ідею гармонізації взаємодії суспільства і природи. Він наголошував, що «людство, взяте в цілому, стає потужною геологічною силою, яка визначатиме нові геологічно еволюційні зміни біосфери», і попереджав про небезпеки, приховані у формуванні ноосфери [13]. Враховуючи передбачення В. Вернадського можна визначити такі загальні складові змісту освіти для збалансованого розвитку: забезпечення гідної якості життя людей, соціальної справедливості та рівноправності; збереження культурного, соціального та біологічного різноманіття; розвиток у межах відтворення екосистем; взаємозв'язок економіки, суспільства та довкілля, їх гармонізація; усвідомлення

відповідальності перед майбутніми поколіннями; визнання права майбутніх поколінь на здорове довкілля.

Заходи, що сприяють запровадженню професійної освіти для збалансованого розвитку суспільства науковці формулюють таким чином: навчання для забезпечення збалансованого розвитку має бути невід'ємною частиною процесу загальної освіти і здійснюватися протягом всього життя людини; підготовку фахівців не можна обмежувати системою формальної освіти; забезпечення розповсюдження знань, умінь, навичок для прийняття безпечних професійних рішень і дій мусить стати одним з провідних освітніх завдань; виховання свідомих членів суспільства має здійснюватися на засадах їхнього розуміння взаємозв'язку і взаємозалежності людини і природи, усвідомлення необхідності збереження глобальної рівноваги та причетності кожного до проблем навколишнього середовища [14].

Питання сталого (збалансованого) розвитку ще більше актуалізувалися для України в зв'язку з укладенням Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р.) [15]. Згідно з цим документом, імплементацію стратегії сталого розвитку на українських теренах визначено одним з головних принципів посилення співпраці між сторонами, які визнають важливість повного врахування соціальних, економічних і екологічних інтересів не тільки свого сучасного населення, але й майбутніх поколінь і гарантують, що економічний розвиток, екологічна та офіційна політика підтримуватимуться спільно. У якості інструментарію реалізації стратегії збалансованого розвитку в країні застосовуватимуться: коригування нормативно-правового забезпечення економічної діяльності в Україні; упровадження в усі галузі господарювання країни засад стратегії «Україна – 2020»; дотримання вимог державних та міжнародних стандартів під час функціонування вітчизняних підприємств (ДСТУ ISO 14040:2004 Національний стандарт України. Екологічне керування. Оцінювання життєвого циклу; ISO 14000 Екологічний менеджмент; ISO 50001 Енергетичний менеджмент; ISO 20121:2012 Системи менеджменту сталості подій; ISO 9000 Системи керування якістю тощо); запровадження світових програм щодо стратегії збалансованого розвитку, в яких бере участь Україна, аналіз індексу розвитку людського потенціалу, екологічного сліду тощо; визначення та розроблення засад і конкретних заходів щодо реалізації стратегії сталого розвитку під час професійної підготовки майбутніх фахівців.

Зауважимо, що випадки виробничого травматизму та професійних захворювань працівників свідчать про низький рівень культури безпеки у виробничій сфері та не розроблені теорію і методику формування КБПД у майбутніх кваліфікованих робітників. Складовими ж її формування в закладах

професійної (професійно-технічної) освіти, на нашу думку є:

- ✓ ціннісне ставлення та прагнення до опанування культурою безпеки професійної діяльності;
- ✓ теоретичні та практичні знання в галузі КБПД;
- ✓ вміння та навички професійної діяльності на засадах КБПД;
- ✓ розвиток професійно значущих якостей, важливих для опанування КБПД.

Отже, одним з пріоритетних завдань освіти в галузі безпеки є формування в майбутніх фахівців мислення, заснованого на глибокому усвідомленні принципів безпечного перетворення навколишнього середовища та найголовніших цінностей – здоров'я та життя людини. Наведені вище ідеї, теорії і вчення, на яких ґрунтується формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників, засвідчують необхідність, важливість і доцільність прискіпливого педагогічного аналізу шляхів розв'язання цієї науково-практичної проблеми. Вони також зумовлюють її історичні передумови в загальнонауковому вимірі (в контексті філософських, соціологічних, культурологічних, екологічних, економічних, психолого-педагогічних аспектів). До перспектив подальших досліджень вбачаємо формування культури безпеки професійної діяльності в майбутніх кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Література

1. *Богданович А. Б.* Философские аспекты формирования культуры безопасности жизнедеятельности. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://knigi.link/filosofiya-narodov-kniga/filosofskie-aspektyi-formirovaniya-kulturyi-27724.html>.
2. *Кулалаєва Н. В.* Категоріально-понятійний аналіз дефініції «культура безпеки професійної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників будівельного профілю» // Молодий вчений. № 9.1 (49.1). 2017. С. 105–110.
3. *Александрова А., Согомоян Т.* Философские аспекты безопасности жизнедеятельности. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1323>.
4. *Культура безпеки в ядерній енергетиці: Підручник / В.В. Бегун, С.В. Широков, С.В. Бегун та ін. // К., 2012. 539 с.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi.../cgiirbis_64.exe...2...
5. *Бек У.* Общество риска: На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой // М.: Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.

6. *Акулич М. М.* Развитие общества: анализ социологических концепций // Вестник Инновационного Евразийского университета. 2012. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://articlekz.com/article/13434>.

7. *Кулалаєва Н.* SWOT-аналіз упровадження елементів дуальної форми навчання у професійну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка : зб. наук. праць : Вип. 15 / Інст-т проф.-тех. освіти НАПН України ; [Ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. ЖККГВ «Полісся» ЖОР., 2018. С. 54–60.

8. *Дрозд І. П., Охота А. С.* Концепція прийняттого ризику та проблеми забезпечення техногенної безпеки в Україні // Екологічна безпека та природокористування. 2011. Вип. 7. С. 82–108. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/51375>.

9. *Сорочинська О. Л.* Соціальні та економічні аспекти охорони праці // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Транспортні системи і технології. № 22. 2013. С. 194–200.

10. *Медоуз Д., Рандерс И.* За пределами допустимого: глобальная катастрофа или стабильное будущее? // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. / Под ред. В.И.Иноземцева. М.: Academia, 1996. С. 572–595.

11. *Браун Лестер Р.* Мир на грани. Как предотвратить экологический и экономический коллапс. // Серия: Идеи для мира. Изд-во Киевский Дом Книги-Союз Издательств. 2013. – 208 с.

12. *Кортен Д.* План создания Новой экономики. От воображаемого богатства к реальному / Пер. Емельянова И. А. Серия: Духовная экономика. Изд-во: Весь. 2011. 192 с.

13. *Каракко П. С.* Философия и методология науки: В. И. Вернадский. Учение о биосфере. Минск: Экоперспектива, 2007. 208 с.

14. *Пометун О. І.* Освіта для стійкого розвитку інновація ХХІ століття // Шлях освіти. 2010. № 3. С. 12–17.

15. *Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом* (ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014) [Електронний ресурс]. Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.